

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-14>

УДК 314.7-331.556

ВПЛИВ МІГРАЦІЇ НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ ТА СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

IMPACT OF MIGRATION FOR FOOD SECURITY THAT STRONG STATE

Погорєлова Олена Володимирівна

кандидат економічних наук, професор,
Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3103-4380>

Pohorielova Olena

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

Міграція в сільських районах суттєво впливає на розвиток сільських районів та рівень продовольчої безпеки, бідності та обсяги сільськогосподарського виробництва, що потребує глибокого теоретико-методологічного та емпіричного дослідження, особливо в умовах війни. За результатами проведеного дослідження: 1) обґрунтовано систему факторів впливу на міграцію населення у контексті формування продовольчого потенціалу, яка включає групу факторів внутрішнього (економічні спади та продовольча політика країни), зовнішнього (зміна клімату та пандемії) впливу та «конфлікти та війни»; 2) визначено можливості та проблеми трудової міграції і соціально-економічні перспективи країн походження; 3) встановлено основні взаємозв'язки між міграцією та компонентами продовольчої безпеки (наявність, доступ, використання, стабільність та стійкість).

Ключові слова: міграція, сільське господарство, продовольча безпека, фактор, наслідки.

Migration in rural areas – in particular the outflow of population – has a significant impact on rural development and the level of food security, poverty and agricultural production. The consequences of migration are felt both in the areas of origin and in the areas of destination of migrants. The study of migration in Ukraine is the subject of scientific research by a large cohort of scientists who focus on various aspects and manifestations of the process. At the same time, migration processes in terms of their impact on food security and agriculture require in-depth theoretical, methodological and empirical research, especially in wartime. The aim of the study is to establish the factors influencing migration on food security and agriculture. According to the results of the study: 1) substantiated the system of factors influencing population migration in the context of food potential, which includes a group of factors of internal (economic downturns and food policy) and external (climate change and pandemic) impact. At the same time, the factor of "conflicts and wars" is singled out in a separate block, as the most important, because the incitement of conflicts and their solutions are not natural but artificial – man-made – unlike pandemics and natural disasters, where change occurs slowly and over time, less and less dependent on the will of the people; 2) identified opportunities and problems of labor migration and socio-economic prospects of countries of origin; 3) the main relationships between migration and food security components (availability, access, use and stability) are established. It is established that the main consequences of labor migration in terms of food security include: first, the possibility of receiving remittances from migrant members of households, which leads to increased food consumption, as well as the likelihood of investment and diversification; secondly, the ability to obtain information, knowledge and skills from the migrant's new place of residence that influence their behavior; third, a reduction in the number of household members, which leads to both a reduction in consumption and a reduction in the availability of labor. These effects can be seen in all four dimensions of food security: availability, access, use and stability. However, since migration is largely a derivative of food insecurity and is directly subject to all factors, such as food security, it makes no sense to single out this process as a separate determinant in the field of food security.

Keywords: migration, agricultural state, food security, factor, legacy.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день небагато питань привертають таку пильну увагу або викликають такі ж серйозні розбіжності на міжнародному та внутрішньому рів-

нях, як міграція. У зв'язку зі зростаючим занепокоєнням з приводу дедалі більшого числа мігрантів і біженців, що переміщуються через кордони, в центрі уваги опинилася міжнародна

міграція, яка зайняла одне з перших місць у міжнародному політичному порядку денному. На порядку денному в галузі сталого розвитку на період до 2030 року та передбачених нею цілях у галузі сталого розвитку прямо визнаються важливість міграції, пов'язані з нею проблеми та відкриваються завдяки їй можливості. Міграція в сільських районах – зокрема, відтік населення – суттєво впливає на розвиток сільських районів та рівень продовольчої безпеки, бідності та обсяги сільськогосподарського виробництва. Наслідки міграції відчуються як у районах походження, і у районах призначення мігрантів. Важливо розуміти, як вона позначається на економічному розвитку, зокрема у зв'язку з тим, що вплив міграції активно обговорюється в суспільстві [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження міграції в Україні є предметом наукового пошуку значної когорти науковців, які акцентують увагу на різних аспектах та проявах процесу. Зважаючи на проблематику нашого дослідження, ми зосередили увагу на наукових працях, присвячених сільській міграції. Загалом, можна виділити декілька напрямів наукових пошуків у цій сфері, що стосуються наступних проблем: управління [2–4], демографії та відтворення [5–6], трудової міграції через безробіття [7–9], інфраструктурного забезпечення села [10–11], сільської молоді та жінок [12–14]. Разом з тим, міграційні процеси з точки зору їх впливу на продовольчу безпеку та сільське господарство, потребують глибокого теоретико-методологічного та

Таблиця 1

Індикатори розвитку сільських територій за 2017 рік

Країна / субрегіон	Частка сільського населення, % від загальної чисельності населення	Зайнятість в сільському господарстві, % від загальної чисельності населення	Безробіття, % від загальної чисельності працездатного населення
Східна Європа	30,4	9,8	6,1
Північна Європа	18,8	2,0	5,8
Західна Європа	21,0	2,1	6,4
Південна Європа	29,8	6,8	15,3
ЄС-28	25,0	4,5	7,3
Центральна Азія	47,0	28,3	8,1
Казахстан	46,8	18,1	5,6
Киргизстан	64,0	29,2	7,8
Таджикистан	73,0	57,2	10,8
Туркменістан	50,0	19,4	8,6
Узбекистан	64,0	29,0	8,9
<i>Кавказ</i>			
Азербайджан	45,4	36,7	5,2
Вірменія	37,2	35,0	16,6
Грузія	47,0	44,7	13,9
<i>Західнобалканські країни та Туреччина</i>			
Албанія	42,0	41,4	5,8
Боснія та Герцеговина	60,0	18,0	25,4
колишня югославська Республіка Македонія	43,0	18,0	24,4
Сербія	36,0	7,5	17,4
Чорногорія	26,0	19,6	10,8
Туреччина	26,0	8,6	10,8
<i>Європейська частина СНД</i>			
Республіка Молдова	55,0	28,8	5,0
Російська Федерація	26,6	6,8	5,8
Україна	30,0	15,7	8,0

Джерело: за даними ФАО [15]

емпіричного дослідження, особливо в умовах війни: за оцінками Міжнародної організації з міграції, кількість українців, які виїхали з країни з початку повномасштабної війни, станом на 15 березня 2022 року досягла 3 млн осіб.

Формулювання цілей статті: встановити фактори впливу міграції на продовольчу безпеку та сільське господарство.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграція по цілій низці напрямів пов'язана з розвитком аграрного сектора та сільських районів – і як одна з рушійних сил та як одне з потенційних джерел можливостей розвитку. Істотну роль грають трудова міграція та переведення коштів на батьківщину.

За даними ФАО щодо залежності рівня розвитку сільських районів від сільського господарства, між країнами та субрегіонами існують серйозні відмінності (табл. 1).

Зокрема, у низці країн частка сільського населення перевищує 50 % від загальної чисельності населення (Боснія та Герцеговина, Киргизстан, Республіка Молдова, Таджикистан і Узбекистан), у той час як у Східній Європі та Південній Європі середній показник становить близько 30 %, а в країнах Центральної Азії та Кавказу – близько 47 відсотків. Очікується подальше зниження частки сільського населення, що вказує на продовження процесу урбанізації та відповідних наслідків щодо зайнятості та міграції. Ці очікування базуються на даних про значне зниження кількості зайнятих у сільському господарстві, зафіксованому у період 2005–2017 років. Основну частку мігрантів у регіоні складають сільські мешканці та безробітні [15].

Коли мова йде про міграцію, спричинену внутрішніми факторами, основними чинниками такого процесу будуть продовольча політика країни, а також економічні цикли розвитку країни, її окремих регіонів та галузей. В результаті, для сільських домогосподарств міграція стає однією з основних стратегій зміни рівня життя на краще. Відсутність роботи та можливостей для заробітку, відсутність соціальної інфраструктури та необхідних соціальних послуг (охорона здоров'я, освіта та соціальний захист), а також труднощі з подоланням соціальних, економічних та екологічних ризиків також схиляють населення до прийняття рішення про міграцію.

Міграція, спричинена зовнішніми факторами, пов'язана зі змінами клімату та пандеміями. Наслідки зміни клімату посилюють економічні причини міграції: зміна звичних погодних умов, стихійні лиха та виснаження природних

ресурсів унаслідок погіршення стану навколишнього середовища поступово стають однією з причин втрати джерела засобів для існування. У регіоні ЄЦА в період 1990–2017 років сталося 577 стихійних лих, що призвели до деєстабілізації продовольчих систем та від яких постраждали близько 35 млн осіб, насамперед у сільських районах [15].

Наслідки зміни клімату можуть поступово призводити до зниження вологозабезпеченості та, як наслідок, до зниження продуктивності сільського господарства, особливо у країнах з нестійкими агроекосистемами, вразливими до кліматичних потрясінь та змін умов довкілля. Недостатня стійкість до зовнішніх впливів та дефіцит ресурсів, необхідних для пом'якшення негативних наслідків або усунення збитків унаслідок поточної чи прогнозованої зміни клімату, можуть призвести до подальшого скорочення доходів сільських домогосподарств та депопуляції сільських районів. Після того, як усі можливості для заробітку вичерпані, населення просто змушене шукати альтернативні джерела засобів для існування, щоб урятуватися від голоду та бідності.

Конфлікти та війни ми виокремили. Цей фактор найбільш значимий, адже розпалювання конфліктів та їх вирішення мають не природне, а штучне – створене людиною – походження на відміну від пандемій та природних стихій, де зміни відбуваються повільно і з часом, все менше залежать від волі людей. Так, як це відбулось в Україні, коли населення країни масово змушене було покинути економічно стабільні та процвітаючі до вторгнення російських окупантів рідні міста та села: за 15 днів від початку вторгнення з України виїхало 2,5 млн біженців, а ще два мільйони – стали внутрішньо переміщеними особами через війну.

Отже, за великим рахунком, міграція населення – частіше наслідок дії внутрішніх та зовнішніх факторів, хоча сама по собі вона також здатна спричинити суттєві проблеми у сфері продовольчого забезпечення (рис. 1).

Між міграцією (в першу чергу мова йде про міграцію, викликану дією внутрішніх факторів) та продовольчою безпекою існує прямий тісний зв'язок: завдяки грошовим переказам міграція забезпечує бідні домогосподарства засобами для придбання необхідних продуктів харчування. Стратегії домогосподарств щодо ефективного вирішення проблеми відсутності продовольчої безпеки можуть включати міграцію одного з членів такого домогосподарства у пошуках більш високооплачуваної роботи в інших країнах. Проблеми та можливості,

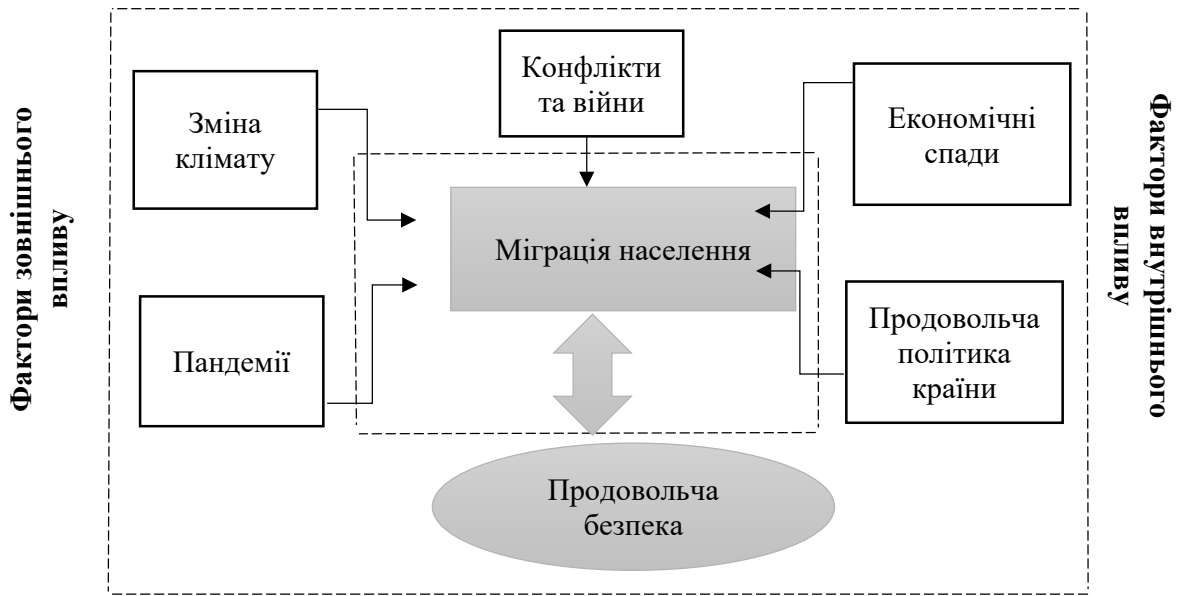

Рис. 1. Фактори впливу на міграцію населення у контексті формування продовольчого потенціалу

Джерело: розроблено автором

пов'язані з міграцією, впливають на рівень та масштаби споживання, а також використання продуктів харчування (рис. 2).

Незважаючи на те, що міграція може призводити до втрати найбільш активної і динамічної частки робочої сили в тих сільських районах,

Рис. 2. Можливості та проблеми трудової міграції і соціально-економічні перспективи країн походження

Джерело: узагальнено та систематизовано за даними ФАО [1; 15]

звідки їдуть мігранти, в деяких країнах з рівнем безробіття, що зберігається, особливо в сільській місцевості, еміграція може допомогти знизити тиск на ринок праці, земельні та інші природні ресурси. Відтік мігрантів із сільських районів може бути корисним і з погляду набуття та передачі нових знань, що сприятиме підвищенню кваліфікації та поінформованості, у тому числі про такі культурні норми, як охорона здоров'я та освіта чи гендерна рівність. Більше того, сільські райони можуть отримувати допомогу від представників діаспори та мігрантів, що повертаються на батьківщину у вигляді капіталовкладень, передачі навичок і технологій, науково-технічних знань та зміцнення соціальних зв'язків.

Основні взаємозв'язки між міграцією та чотирма компонентами продовольчої безпеки перераховані у таблиці 2.

Для країн походження основні наслідки трудової міграції з точки зору продовольчої безпеки включають: по-перше, можливість отримання грошових переказів від мігрантів-членів домогосподарств, що веде до підвищення споживання продуктів харчування, а також ймо-

вірність інвестицій та диверсифікації; по-друге, можливість отримання інформації, знань та навичок з нового місця проживання мігранта, що впливають на їхню поведінку; по-третє, скорочення кількості членів домогосподарства, що призводить як до зниження рівня споживання, так і до зниження доступності робочої сили. Дані наслідки простежуються на всіх чотирьох вимірах продовольчої безпеки: наявності, доступі, використанні та стабільності.

Разом з тим, оскільки міграція є в більшій мірі похідною відсутності продовольчої безпеки і прямо підпорядкована дії усіх факторів, що й продовольча безпека, немає сенсу виокремлювати даний процес як окрему детермінанту у сфері продовольчої безпеки.

Висновки. За результатами проведеного дослідження:

1) обґрунтовано систему факторів впливу на міграцію населення у контексті формування продовольчого потенціалу, яка включає групу факторів внутрішнього (економічні спади та продовольча політика країни) та зовнішнього (зміна клімату та пандемії) впливу. При цьому

Таблиця 2

Основні взаємозв'язки між міграцією та компонентами продовольчої безпеки

Країни походження	Країни призначення
<i>Наявність</i>	
Підвищення доступу до факторів виробництва Інвестиції для дрібних землевласників Підвищення ліквідності банківської системи Збільшення імпорту Передача знань та досвіду	Додаткова робоча сила, у тому числі у сільськогосподарському секторі Розширення різноманітності та забезпеченість продовольством Нова кваліфікована робоча сила Заміна робочої сили у зв'язку зі старінням місцевого населення
<i>Доступ</i>	
Підвищення доходів домогосподарств Якість харчування Зниження масштабів бідності та вразливості	Додаткова робоча сила Зниження собівартості та цін на продовольство Розширення різноманітності та забезпеченість продовольством
<i>Використання</i>	
Доступність більш здорового та різноманітного раціону, зниження споживання вуглеводів Передача знань та досвіду в галузі харчування, дієти та гігієни	Нові підходи до організації раціону харчування Розширення можливостей для нарощування потенціалу Доступність більш здорового та різноманітного раціону
<i>Стабільність та стійкість</i>	
Більш стабільні ціни на продовольство та покращення його доступності Розширення місцевих продовольчих ринків Зниження навантаження на природні ресурси	Поліпшення забезпеченості продовольством завдяки залученню нової робочої сили Більш стабільні ціни внаслідок залучення більш доступної робочої сили Удосконалення послуг у сільському господарстві та секторі обслуговування

Джерело: узагальнено та систематизовано за даними ФАО [1; 15]

фактор «конфлікти та війни» виділено в окремий блок, як найбільш значимий, адже розпалювання конфліктів та їх вирішення мають не природнє, а штучне – створене людиною – походження на відміну від пандемій та природних стихій, де зміни відбуваються повільно і з часом, все менше залежать від волі людей;

2) визначено можливості та проблеми трудової міграції і соціально-економічні перспективи країн походження;

3) встановлено основні взаємозв'язки між міграцією та компонентами продовольчої безпеки (наявність, доступ, використання, стабільність та стійкість).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The State of Food and Agriculture 2018. Migration, agriculture and rural development. FAO. 2018. Rome. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
2. Чорна В. О. Шляхи застосування соціальних механізмів управління в контексті міграційної політики по відношенню до сільського населення Півдня України. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Соціологія.* 2012. Т. 201. Вип. 189. С. 131–134.
3. Засадко В. В. Механізми розвитку сільських територій в умовах урбанізації та міграції з села у місто. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2013. Вип. 6. С. 266–271.
4. Смутчак З. В. Державне регулювання міграційних процесів на сільських територіях. *Інтелект XXI.* 2017. № 3. С. 95–100.
5. Савицька О. П., Філоненко О. С. Демографічна ситуація та міграційні процеси в сільській місцевості. *Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки.* 2014. № 25. С. 45–53.
6. Цвігун І. А. Міграційна та природна складові відтворення сільського населення України. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету.* 2011. Вип. 19. С. 202–206.
7. Якобінчук В. Вплив трудової міграції на сільське безробіття на Київщині. *Україна: аспекти праці.* 2009. № 6. С. 33–37.
8. Саблук Г. І. Виклики та можливі шляхи розв'язання проблем трудової міграції сільського населення. *Економіка АПК.* 2021. № 3. С. 111–118.
9. Цибульська Ю. О., Крупін В. Є. Транскордонна трудова міграція сільського населення: особливості та шляхи вирішення проблем. *Вісник економічної науки України.* 2014. № 3. С. 139–143.
10. Куліш І. М. Вплив якості освіти та медичного обслуговування на міграцію сільського населення України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2013. Вип. 3. С. 515–522.
11. Кузьменко Т. Ю. Транспортна інфраструктура та міграційні процеси як пріоритетні фактори розвитку сільських поселень (на прикладі приміської зони м. Суми). *Містобудування та територіальне планування.* 2013. Вип. 50. С. 316–321.
12. Губеладзе І. Г. Структурно-динамічні особливості соціальної ідентичності сільської молоді в умовах міграції до міста. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2012. Вип. 30. С. 101–113.
13. Васильців Т., Лупак Р., Куницька-Іляш М., Левицька О., Мульська О. Інструменти регіональної політики збереження людського ресурсу засобами регулювання зовнішньої міграції молоді сільських територій Карпатського регіону. *Agricultural and resource economics: international scientific e-journal.* 2020. Vol. 6. № 3. С. 149–170.
14. Саблук Г. І. Міграційні процеси як наслідок негативних тенденцій в житті сільських жінок. *Економіка АПК.* 2019. № 10. С. 71–78.
15. Publication Regional Overview of Food Security and Nutrition in Europe and Central Asia 2018. FAO. 2018. Budapest. 124 pp. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

REFERENCES:

1. FAO. 2018. *The State of Food and Agriculture 2018. Migration, agriculture and rural development.* Rome. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
2. Chorna, V. O. (2012) Ways of application of social mechanisms of management in the context of migration policy in relation to the rural population of the South of Ukraine. *Scientific works [Petro Mohyla Black Sea State University]. Ser.: Sociology,* 201 (189), 131–134.
3. Zasadko, V. V. (2013) Mechanisms of rural development in the context of urbanization and migration from rural to urban areas. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine,* 6, 266–271.
4. Smutchak, Z. V. (2017) State regulation of migration processes in rural areas. *Intelligence XXI,* 3, 95–100.
5. Savitskaya, O. P., Filonenko, O. S. (2014) Demographic situation and migration processes in rural areas. *Productivity of agro-industrial production. economic sciences,* 25, 45–53.

6. Tsvigun, I. A. (2011) Migration and natural components of reproduction of the rural population of Ukraine. *Collection of scientific works of Podolsk State Agrarian Technical University*, 19, 202–206.
7. Yakobinchuk, V. (2009) The impact of labor migration on rural unemployment in Kyiv region. *Ukraine: aspects of work*, 6, 33–37.
8. Sabluk, G. I. (2021) Challenges and possible ways to solve the problems of labor migration of the rural population. *Economics of agro-industrial complex*, 3, 111–118.
9. Tsibulska, Y. O., Krupin, V. E. (2014) Cross-border labor migration of rural population: features and solutions. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 3, 139–143.
10. Kulish, I. M. (2013) Influence of quality of education and medical care on migration of rural population of Ukraine. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 3, 515–522.
11. Kuzmenko, T. Yu. (2013) Transport infrastructure and migration processes as priority factors for the development of rural settlements (on the example of the suburban zone of Sumy). *Urban planning and spatial planning*, 50, 316–321.
12. Gubeladze, I. G. (2012) Structural and dynamic features of social identity of rural youth in terms of migration to the city. *Scientific studies in social and political psychology*, 30, 101–113.
13. Vasylytsiv, T., Lupak, R., Kunitska-Ilyash, M., Levitska, O., Mulska, O. (2020) Instruments of regional policy of human resource conservation by means of regulating external migration of youth in rural areas of the Carpathian region. *Agricultural and resource economics: International scientific e-journal*, 6(3), 149–170.
14. Sabluk, G. I. (2019) Migration processes as a consequence of negative trends in the lives of rural women. *Economics of agro-industrial complex*, 10, 71–78.
15. FAO. 2018. *Publication Regional Overview of Food Security and Nutrition in Europe and Central Asia 2018*. Budapest. 124 pp. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.